

ANALECTA CROATICA CRISTIANA osam svezaka.

Građa i studije za povijest kršćanstva i Crkve među Hrvatima

Kršćanska sadašnjost, centar za koncilski istraživanja, dokumentaciju i informacije, započela je godine 1970. objavljivati niz knjiga pod naslovom *Analecta croatica christiana* koje sadrže građu i studije za povijest kršćanstva i Crkve među Hrvatima. Dosad je izašlo osam svezaka. Navodimo ih redoslijedom objavljivanja:

1. Josip Buturac, Katolička Crkva u Slavoniji za turskog vladanja, Zagreb 1970, strana 240;

2. Srećko M. Džaja, Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. Doba fra Grge Ilijića Varešanina (1783-1813), Zagreb 1971, strana 238;

3. Karlo Jurišić, Katolička Crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine, Zagreb 1972, strana 310;

4. Stjepan B. Vučemilo, Andeo dalla Costa i njegov »Zakon carakovni«, Zagreb 1972, strana 219;

5. Josip Turčinović, Misionar Podunavlja Bugarin Krsto Peikić (1665-1731), Zagreb 1973, strana 208;

6. Franjo Šanjek, Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku, Zagreb 1975, strana 216;

7. Ivan Ostojić, Metropolitan-ski kaptol u Splitu, Zagreb 1975, strana 364;

Jerko Fučak, Šest stoljeća hrvatskog lekcionara, Zagreb 1975, strana 391.

Za našu crkvenu historiografiju ovaj niz »*Analecta croatica christiana*« (dalje ACCh) od izuzetne je

važnosti, jer ta djela obrađuju ona povijesna razdoblja koja su u hrvatskoj historiografiji ili nedovoljno ili nepotpuno obrađena. Iznenaduje stoga činjenica što se naš crkveni tisak na pojavu niza ACCh nije dovoljno osvrnuo. Izuzetak čine djelo J. Buturca na koje su se osvrnuli B(ranko) K(rmpotić) u Maruliću u od godine 1971. broj 4. (str. 71.—73.), djelo M. Džaje na koje se osvrnuo Krunoslav Draganović u Crkva u svijetu od godine 1972. broj 2. (str. 171.—185.). Nešto više pažnje pobudilo je djelo Karla Jurišića koje je izazvalo zanimljivu polemiku između samog autora i recenzenta Slavka Kovačića na stranicama časopisa Crkva u svijetu (dalje CuS) od godine 1972. broj 4. (str. 359.—367.) i od godine 1974. broj 1. (str. 54.—70.), broj 3. (str. 278.—284.). Na djelo S. Vučemilo osvrnuo se I. Ostojić u CuS od godine 1973. broj 2. (strana 187.—188.) a na djelo F. Šanjeka B(ranko) K(rmpotić) u Maruliću od godine 1975. broj 5. (str. 372.—373.). O knjizi I. Ostojića kratki osvrt napisao je S. Kovačić u CuS od godine 1976. br. 1. (91.—93.). Iznenaduje nas što se na djelo J. Turčinovića nije nitko osvrnuo. Djelo J. Turčinovića vrlo je značajno ne samo za nas već i za evropske razmjere, jer predstavlja pravi pionirski potuhvat na području kontroverzistike koja se odvijala na granicama triju vjerski, idejno i politički različitih svijetova. Susreti katolika i pravoslavnih na područjima koja su zauzimali Turci, kao i neprestano pomicanje granice te političkih i ekonomskih utjecaja nužno je dovelo do pokušaja vjerskih zblizavanja ali i do još većih napetosti i razdvajanja. Sve se to vidi u Turčinovićevu djelu, prvijencu naše ekumenske historiografije.

Ovdje ćemo se ukratko osvrnuti na sva izdanja iz niza ACCH da čitao na jednom mjestu omogućimo uvid u sadržaj ovih tako vrijednih povijesnih djela.

* * *

J. Buturac, Katolička Crkva u Slavoniji za turskog vladanja, Zagreb 1970.

J. Buturac napisao je veći broj povijesnih radnji od kojih su najznačajnije *Župe arhiđakona ta Since u XVIII. vijeku*, u *Croatia sacra II*, Zagreb 1931; *Povijest Zbora duhovne mladeži zagrebačke* (Zagreb 1937.); *Popis župa zagrebačke biskupije od g. 1334.*, *Zbornik zagrebačke biskupije* (Zagreb 1944.); *Zagrebački biskupi i nadbiskupi 1094.—1944.*, *Zbornik zagrebačke biskupije* (Zagreb 1944.) itd. Značajnost Buturčevih radova jest u tome što su pisani na temelju neobjavljenih arhivskih materijala.

Najnovije djelo J. Buturca o Katoličkoj Crkvi u Slavoniji za turskog vladanja sadrži 5 poglavlja porredanih kronološkim nizom. Pisac nam najprije otkriva Slavoniju kakva je bila prije dolaska Turaka (str. 7.—24.). Bila je to cvatuća hrvatska pokrajina, gusto naseljena i prožeta snažnom duhovnom kulturom. Tursko osvajanje koje je slijedilo postupno (u godinama 1526.—1552.) prouzročilo je velika rušenja i pustošenja. Stradanja hrvatskog katoličkog pučanstva u to doba spadaju među najbolnija ne samo na Balkan već uopće u srednjoj Evropi. Jedan dio stanovništva je bio islamiziran, drugi je otišao u susjedne zemlje. Na napuštena hrvatska ognjišta doseljuju se u drugoj polovini XVI. stoljeća pravoslavni. A i jedan dio Hrvata prelazi zbog raznih pritisaka na pravoslavlje i kalvinizam. U najduljem i najdetaljnijem trećem poglavlju (str. 57.—164.) pisac prikazuje složeni problem uprave u Slavoniji, odnose između biskupa i svjetovnog klera kao i ulogu franjevacu. A opširno govori o izvješćima dubrovačkog isusovca Bartola Kašića i svećenika Albanca Petra Masareccija Kongregaciji za

širenje vjere kao i o sporu između fra Luke Ibrišimovića i biskupa fra Nikole Ogramića. Ogramić je želio crkveno povezivanje Slavonije s Dakovom dok je L. Ibrišimović osjećao da je za slavonske Hrvate najsigurniji oslonac Zagreb kao duhovno i političko središte što se kasnije i obistinilo. Oslobođenje Slavonije od Turaka započelo je godine 1683. nakon poraza Turaka pred Bečom. U kršćanskim krajevima zaposjednutim od Turaka pojavilo se oduševljenje izazvano nadom u skorašnje oslobođenje, ali se ono uskoro pretvorilo u razočaranje uslijed čega su se Hrvati još jednom s oslobođenih područja selili na oslobođena područja Slavonije pa se tako opet izmijenila etička slika Slavonije. Zajedno s austrijskom vojskom u Slavoniju dolazi mnogo pravoslavnih (godine 1690.) dakako i velik broj katolika iz Bosne i Hercegovine (godine 1696.). Poslije oslobođenja Slavonije od Turaka dolazi do relativnog oživljavanja vjerskog života u Slavoniji.

U knjizi se nalaze dvije zemljopisne karte: Slavonija od XIII. odnosno XIV. stoljeća i Slavonija u sredini XVII. stoljeća s oznakom žiteljstva po vjerama. Ucrtane su i međe vikarijata kao i granica tursko-hrvatska.

J. Buturac ostao je i u ovoj knjizi dosljedan svom načinu izlaganja: on iznosi dokumente i prepušta njima samima da govore, kronološki ih povezuje i logički obrazlaže. Sva su povijesna zbivanja iznesena uvjerljivo, iscrpno i zanimljivo. Ono što je potrebno posebno naglasiti jest činjenica da je pisac izbjegavao svako romantično prikazivanje herojstva i naroda i svećenika za vrijeme turskog vladanja iznoseći otvoreno slabosti, mnoge otpade i unutarnje crkvene sporove. Djelo nam predstavlja znanstveno obogaćenje ne samo crkvene nego i opće hrvatske historiografije.

* * *

Srećko M. Džaja, Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. Zagreb 1971.

Djelo S. M. Džaje nadovezuje se na djelo J. Buturca, jer nam prikazuje život katolika, razvoj crkvenih

struktura i njihovo funkcioniranje u jednom drugom dijelu hrvatskog jezičnog područja: u Bosni i zapadnoj Hercegovini. Knjiga se sastoji od tri dijela. Nakon što je u predgovoru istakao zaostajanje suvremene crkvene bosansko-hercegovačke historiografije u odnosu na profanu, pisac ođaje priznanje dosadašnjim znanstvenim istraživanjima K. Draganovića, M. Batinića i J. Jelenića. Njegova je želja da, služeći se znanstvenim pomagalicama i primjenjujući objektivne kriterije, pokuša objasniti stanovite povijesne korijene utkane u crkvenu sadašnjost Bosne i Hercegovine, te je zbog toga poklonio svoju pažnju jednom razdoblju u kojem je kroz trideset godina vladao polemički lik ćudljivog i polemički nastrojenog franjevca biskupa Grge Ilijića Varešanina. U uvodu pisac je obradio ne samo pravno-povijesni položaj kršćana u turskom carstvu već se dotakao gotovo svih najvažnijih pitanja odnosa Crkve i države potkrepljujući svoje tvrdnje dokumentima, pravnim zasadama muslimanskog društva, ljetopisima i citatima povjesničara. Tu nailazimo na posebne probleme kao na primjer vjerska tolerancija u muslimanskim zemljama i proces islamizacije Bosne koji je ostavio trajne posljedice na vjerskom, kulturnom i političkom polju. K. Draganović u svom osvrtu na Džajinu knjigu žali »što S. Dž. nije dublje ušao u sam problem 'turskog milleta' i pokazao na njegovo reflektiranje na bosansko-hercegovačko područje« (K. Draganović, Crkva u svijetu, godina 1972. broj 2., str. 174.), jer su katolici kao vjerni sljedbenici pape (»latinski millet«) od Turaka bili smatrani najnepomirljivim protivnicima turskog carstva, pa se prema tome s njima i najbezobzirnije postupalo. U prvom općem dijelu (str. 35.-102.) Džaja opisuje političke prilike u bosanskom pašaluku na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće: opisuie urbanu, privrednu i vjersku strukturu stanovništva, i odnos Bosne prema susjednim pokrajinama koje su se malazile pod različitim režimima. Odredbom Ahdname franjevci su dobili dužnost braniti katolički element u Bosni koji se bori da ne potpadne pod jurisdikciju i porez grčke hijerarhije. Pisac nam prikazuje poslje-

dice katastrofalnih seoba hrvatskog katoličkog stanovništva koje su utrle put pravoslavizaciji Bosne. U drugom posebnom dijelu (str. 103.—222.) pod naslovom »Katolici u bosanskom apostolskom vikarijatu« pisac u četiri pogavlja raspravlja o ustrojstvu Katoličke Crkve u Bosni, o odgoju i životu klera, o duhovnom stanju puka i o Ilijićevini aferama s bosanskom provincijom i s kanonikom iz Makarske Povlović-Lučićem. Prikazivanje duhovnog stanja katoličkog puka u Bosni, dušobrižničko nastojanje i djelovanje franjevacu i pojava biskupa fra Grge iz Vareša spadaju među najuspjelije stranice knjige. U prikazivanju sukoba između definitorija Bosne Srebrne i biskupa Ilijića Varešanina Džaja je uspio sačuvati realnost i objektivnost. Osnovni razlog sukoba bilo je pitanje jurisdikcije odnosno borba za župe. Biskup se, iako sam franjevac, nije mogao pomiriti s praksom prema kojoj bi on trebao samo »benedicere et sanctificare« a definitorij »regere«. Izražavajući se vrlo pohvalno o djelu Džaja već se i sam Draganović osvrnuo na neke manje točne tvrdnje posebno u svezi problema svećenika glagoljaša (vidi gore navedenu Draganovićevu recenziju, str. 179.-184.). Zadnju generaciju bosanskih glagoljaša nastojali su bosanski franjevci i apostolski vikari potpuno istiniti iz vikarijata turske Bosne. Pravi razlog njihova ukidanja nije bio, čini se, njihova veza s Makarskom i splitskom kurijom već želja da budu ravnopravni s franjevačkim klerom u Bosni, da mogu postati župnicima i da imaju pravo na svoju vlastitu ekonomsku bazu. Zadržev za obnovu glagoljaša (uvođenje novog, franjevačkog kalendara, nevršenje težačkih poslova a s time i uništenje njihove materijalne egzistencije, temeljitija naobrazba u smislu »latinizacije«) morala je proузročiti nestanak glagoljaša koji su na specifičan način izražavali individualnost hrvatskog naroda. Da bi zadnja faza glagoljaštva u Bosni postala još jasnijom, K. Draganović prikazuje na primjeru još dvojice bosanskih biskupa za turske vlasti fra Grge iz Vareša i fra Rafe Barišića vrlo složen odnos franjevacu kako prema svjetovnom kleru tako i prema svojim vlastitim biskupima

franjevcima. Sve naprijed rečeno odnosi se na jedno relativno kratko razdoblje povijesti Crkve u Bosni i Hercegovini. O glagoljašima u Bosni nedostaje iscrpnija i dublja studija, koja istom čeka obradu. Ono što nam je Džaje iznio trebao bi biti poticaj da se problem glagoljaša zahvati studiozno od početka do njihova nestanka.

Djelo S. M. Džaje nije samo proširena disertacija već jedno znanstveno ostvarenje koje popunjava veliku prazninu u crkvenoj historiografiji Bosne i Hercegovine. Opsežna stručna literatura, velik broj povijesnih izvora iz većih ili manjih dokumenata, kao i dosad neobjavljeni podaci iz mnogih arhiva u Bosni i izvan nje pruža solidan temelj za daljnja istraživanja iznimno teške, složene ali i bogate prošlosti Bosne i Hercegovine.

* * *

K. Jurišić, Katolička Crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine, Zagreb 1972.

Ovaj treći svezak ACCh osvjetljuje jedan dio Južne Hrvatske, područje oko Biokova i Neretve koje gravitira Makarskoj. Pisac pokušava osvijetliti dosad gotovo nepoznatu povijest Katoličke Crkve na tom području služeći se nepoznatim turskim dokumentima sačuvanim u franjevačkim samostanima pod Biokovom. Knjigu je pisac podijelio u dva dijela. U uvodu (str. 1-27.) je dao letimičan pregled narodne i crkvene povijesti biokovsko-neretvanskog područja od dolaska Hrvata pa sve do turske okupacije. U prvom dijelu pod naslovom »Crkvene ustanove, uprava i djelovanje« (str. 31-185.) pisac obrađuje povijest makarske biskupije za vrijeme turske vladavine, povijest franjevačkih samostana i prebivališta na biokovsko-neretvanskom području donosi podatke o župama i župnim crkvama, prikazuje kršćanski život vjernika i njihov odnos prema primanju sakramenata, štovanje svetica, odnos vjernika prema svećenicima i redovnicima, opisuje socijalno-karitativan rad i prosvjetno djelovanje otaca franjevaca na tom području. Drugi dio (str. 189-267.) razrađuje odnos Turaka prema Crkvi. Govoreći u prvom poglavlju o prav-

nom položaju Crkve pod turskom vlašću autor izvješćuje o načelnom odnosu osmanske vlasti prema inovacijama, o pravnom položaju Katoličke Crkve u bosanskom pašaluku osvrćući se na dužnosti i povlastice svećenstva pod turskom vlašću. U drugom poglavlju saznajemo za turska nasilja, otimanje imovine, mučenja i za islamizaciju. U trećem dijelu saznajemo za mjere koje su franjevci poduzimali da bi se zaštitili ili suprotstavili turskoj tiraniji. Na kraju, u zaglavku knjige (str. 269-271.), pisac donosi kratak sažetak čitave knjige naglašujući da su franjevci svojim radom i izdržljivošću kroz više od 200 godina robovanja turskom osvajaču postigli »da se plamen vjere i kulture« na tom području ne samo ne ugasi već je pri kraju turske vladavine jače sjao negoli na početku« (str. 271.). Slijedi sažetak na latinskom jeziku, nekoliko važnih dokumenata, natpisa, popis samostanskih poglavara, papa i sultana i završava s vrlo korisnim riječnikom turcizama koji predstavljaju mnoge pravne i administrativne termine. Knjiga je opremljena i kazalom osobnih imena, zemljopisnih naziva i stvari, a na unutarnjim stranicama korica utisnuta je karta makarske biskupije s njezinim povijesnim granicama.

Rijetko je koja knjiga u nas u novije vrijeme izazvala toliko kritika i sudova kao ova. Razlog valja tražiti u činjenici što je pisac poklonio prevelike simpatije franjevcima i to na uštrb svjetovnog klera prema kojemu je bio nekritičan. Njegov pristup teškom i još uvijek nerazjašnjenom pitanju djelovanja i nestanka svećenika glagoljaša nije u knjizi dovoljno kritički postavljen. Na knjigu K. Jurišića reagirali su recenzijama B. Zelić-Bučan, poznata znanstvena radnica iz Splita, u Maruliću od godine 1973. broj 2. (str. 64-67.) i Slavko Kovačić, profesor povijesti na splitskoj Bogosloviji, u Crkvi u svijetu od godine 1972. broj 4. (str. 359-367.).

* * *

S. B. Vučemilo, Andjeo Dalla Costa i njegova »Zakon czerkovni«, Zagreb 1972.

S. Vučemilo otkrio nam je jednog zaboravljenog pisca i njegovo djelo:

Andjelo Dalla Costa i njegov »Zakon czarkovni« koji se smatra prvim priručnikom kanonskog prava na hrvatskom jeziku. U uvodu knjige Vučemilo prikazuje društvene i književne prilike u Dalmaciji pod mletačkom upravom s posebnim osvrtom na crkveno-školske prilike u splitskoj nadbiskupiji. Pri kraju uvoda na temelju arhivskih podataka osvjetljuje nepoznati život Andjela Dalla Costa. U prvom poglavlju (str. 45.-94.) pisac daje opći pregled »Zakona czarkovnog«, opis i sadržaj tog djela. U drugom se poglavlju (str. 95.-125.) osvrće na njegovu jezičnu stranu pokazujući neujednačenost pisma i pravopisa. Ali nas zato iznenađuje bogato pravno hrvatsko izrazoslovlje u kojem ima stručnih izraza koji bi se i danas sasvim lijepo mogli preuzeti. U trećem poglavlju (str. 127.-157.) pisac istražuje izvore i pisce kojima se Dalla Costa služio i koji su u većoj ili manjoj mjeri utjecali na njegovo djelo. U četvrtom poglavlju (str. 159.-193.) kritički se osvrće na cijeli »Zakon czarkovni«, tumači kako je došlo do objavljivanja i koja je svrha bila tog djela. Na kraju je dodao sažetak na latinskom jeziku i Dalla Costino pravno izrazoslovlje. Sljedi zatim kazalo osobnih i zemljopisnih imena i stvarno kazalo.

Studija S. Vučemila iscrpno je dokumentirana arhivskom građom i tiskanim izvorima te pokazuje veliku erudiciju autora na području povijesti crkvenog prava. Njegovo djelo spada u pionirske pot hvate na polju crkveno-pravne književnosti u nas. To što je Vučemilo iz zaboravi izvukao splitskog kanonika Dalla Costu, koji je bio porijeklom Talijan ali pisao hrvatskim jezikom i hrvatski narod smatrao svojim narodom, treba posebno pohvaliti. Koliko još takvog blaga ima zakopano u našoj teškoj ali i bogatoj prošlosti? Umjesto da obrađujemo strane teme trebali bismo se više posvetiti našim domaćim velikanima koji ne predstavljaju samo zahvalni znanstveni materijal već čine i obvezu koju dugujemo narodu iz kojeg smo nikli.

* * *

J. Turčinović, Misionar Podunavlja Bugarin Krsto Pejkić (1665.-1731.), Zagreb 1973.

Proučavajući povijest teološke kontroverzije s pravoslavljem u Hrvatskoj J. Turčinović je otkrio da je vrijeme i djelovanje K. Pejkića mnogostruko povezano s našom prošlošću i s našim krajevima. Ugodno iznenađuje otkriće pisca da su bugarski katolici gotovo čitavo jedno stoljeće prije Pejkića odgajani na hrvatskoj vjerskoj knjizi. Tako je Bugarinu Pejkiću pala u dio povijesna uloga da na hrvatskom jeziku napiše kontroverzističko djelo kojim je započeta bogata povijest ova književnog roda u XVIII. stoljeću u Hrvatskoj. Smještena na razmeđa carstava, kultura i vjera, uvijek izložena utjecaju najsuprotnijih interesa Hrvatska je u svojim etničkim okvirima krajem XVII. stoljeća nakon velikih pravoslavnih migracija prema zapadu bila izložena raznim političkim i kulturnim utjecajima, a na njezinim su se neprestano pomicanim granicama prema Turskoj odigravale prave drame. Pravoslavni i katolički svijet razdiran je vjerskim sukobima. Već prema političkim utjecajima ljudi su bili izloženi pravoslavizaciji, islamizaciji, grecizaciji, mađarizaciji i latinizaciji. U tom spletu vjerskih, nacionalnih i političkih previranja nužno je dolazilo do međuvjerskih sukoba. Stoga nije čudo da se upravo u Hrvatskoj odnosno na njezinim graničnim područjima prema Austriji, Mađarskoj i Turskoj pojavljuje teološka kontroverzija s pravoslavljem i islamom na čijem početku susrećemo Krstu Pejkića.

Pisac je svoje djelo podijelio u tri dijela. Nakon uvoda (str. 1.-4.) u kojem ističe da želi jednostavno ustanoviti, razumjeti, povijesno smjestiti i ocijeniti Pejkićevo djelo da bi time stvorio predradnju za povijest teološke kontroverzije u Hrvatskoj s pravoslavljem u XVIII. stoljeću obrađuje Turčinović u prvom dijelu (str. 7.-72.) Pejkićev život i rad. Pejkić je bio rođen u Čiprovcu, u središtu bugarskog katolicizma, koji je doduše bio samo mala oaza usred pravoslavlja ali je zato bio prosvjedeniji, ekonomski jači i nacionalno svjesniji od pravoslavaca u Bugarskoj. Pejkić je odrastao u sredini koja se politički osla-

njala na katolički zapad očekujući od njeg oslobođenje od Turaka. U bugarskoj su pravoslavnoj Crkvi tada gospodarili prema Bugarima neprijateljski raspoloženi Grci. Oni su bili povezani s vladajućim turskim slojem. Poraz Turaka pod Bečom (godine 1683.) i austrijska ofenziva budi duhove u Čiprovccu koji spremaju neuspjeli ustanak protiv Turaka. U tijeku rata Pejkić odlazi u Rim kao pitomac zavoda De Propagande Fide. U Rimu su rat protiv Turaka smatrali vjerskim ratom a očekivali su da će se nakon oslobođenja pravoslavni odlučiti za uniju s Rimom tim više što je florentinski dekret o sjedinjenju »Grka« za to već pripremio dogmatsku osnovicu. Vrativši se kao apostolski misionar u područja koja su oteta Turcima K. Pejkić se gotovo trideset godina (izuzevši kraći boravak u Mlecima) kretao u krajevima u kojima je bila većina pravoslavna ali koji su sada bili podređeni katoličkoj vlasti. A ta je vlast nastojala da se pravoslavni pridobiju za uniju s Rimom. U nastojanjima takve državne politike sudjelovao je i K. Pejkić čiju kontroverziju s pravoslavljem možemo razumjeti samo na toj povijesnoj pozadini.

U drugom dijelu (str. 75-152.) pisac detaljno opisuje Pejkićeva tiskana djela: *Zrcalo istine* med Crkve istočne i zapadne, Mleci 1716; *Mahometanus*, Trnava 1717; *Speculum*, Mleci 1725; *Additamentum*, Trnava 1727; *Concordia*, Trnava 1730. Priказuje njihov sadržaj, pokušava otkriti gdje i u kakvoj zavisnosti i s kojom namjerom je dotični tekst mogao nastati da bi na kraju prikazao sudbinu Pejkićeva *Zrcala* u Hrvatskoj u kojoj se to djelo udomaćilo. Od svih Pejkićevih djela ta je knjižica najšire odjeknula i najduže živjela. Na nju su reagovali pravoslavni. Hrvati su je prepisivali prešućujući ili jednostavno izostavljajući ime pisca. Najznačajnija je prerada *Zrcala* dalmatinskog franjevca Stjepana Badrića tiskana u Mlecima 1745. godine pod naslovom »ukazagnie« koja je bila veoma raširena među vjernicima. Spomenimo još i to da je Pejkić samo prvu svoju knjigu izdao na hrvatskom jeziku, pisanu bosančicom, dok je sve ostale knjige izdao

latinskim jezikom. Dok je Pejkićev *Mahometanus*, apologetsko-polemiki spis, zbog iseljenja Turaka ostao bespredmetan, dotle je *Zrcalo* postalo vrlo aktualno jer su se u krajeve, koje je Austrija zauzela, doselili pravoslavni. Izdanja *Speculum* samo su upotpunjeni prijevodi *Zrcala*. Uz njih je vezana i njihova apologija *Additamentum Concordia* je opet samo šire obrađen odsjek o Duhu Svetom. Prigovori i odupiranja učinili su da je K. Pejkić od 1716. do 1730. svoje djelo stalno nadopunjavao.

U trećem dijelu svoje studije pisac daje povijesno-teološku ocjenu Pejkićeve kontroverzije s pravoslavljem (str. 155-174.). Osvrće se na njezinu narav, literarne izvore, metodu i način argumentiranja, ocjenjuje dogmatsko-doktrinarni dio njegove kontroverzije. Na kraju promatra tu kontroverziju u njezinu vremenu i prostoru pokazujući zašto jedinstvo kršćana kakvo je zamišljao Pejkić nije mogao uspjeti. Upravo te stranice (str. 172-174.) upućuju na svu složenost i važnost i naše sadašnje ekumenske problematike koja se u mnogočemu još uvijek kreće u slijepoj ulici. Pejkić pokazuje pravoslavcima da se nalaze u raskolu koji je započeo s Focijem. Od toga trenutka postoje Istočna i Zapadna Crkva. Na prvoj leži sva krivica a druga je besprijekorno ispravna. Pravoslavni moraju doći »pod posluh« Rimske Crkve i prihvatiti preuzete obveze florentinskog sabora. Iako optimistička, Pejkićeva je kontroverzija ipak navijna. U ondašnjim austrijskim prilikama unija nije bila samo crkveno i vjersko pitanje. Kako su katoličkim dostojanstvenici s jedne strane bili nosioci feudalnih prava tako su na drugoj strani pravoslavni metropolit nakon Arsenija III. Crnojevića bili predstavnici jedne vjersko-narodske države koja je bila s Balkana ispod Turaka prenijeta u Austriju. Kako je unija u crkvenom pogledu pravoslavne podređivala katoličkim biskupima, oni su postavši crkveno ovisni upali i u feudalnu katoličku ovisnost. Zato je unija u krajevima u kojima je Pejkić (Erdelj, Baranja, Slavonija, Srijem, Banat, Mala Vlaška) postala gotovo nemoguća. J. Turčinović izvršno zapaža da je Pejkiću i kato-

licim koji su radili na uniji u to doba manjkao smisao za stvarnost, za realizam. Pejkić Katoličku Crkvu predstavlja pravoslavnima posve idealno, dok su njihova osobna iskustva s pojedinim katoličkim predstavnicima bila vrlo neugodna. Pejkić paradoksalno zaključuje da put prema jedinstvu vodi preko pravoslavnih hijerarha. Za njima će se povesti i pravoslavni narod. A upravo te hijerarhe, od kojih očekuje da budu predvodnici jedinstva i koje on naziva »focijevci«, Pejkić najviše napada. Zato njegova djela nisu među pravoslavnima imala uspjeha. Ona su više poslužila katolicima: latinska izdanja u panonskom području, a Zrcalo u središnjoj Hrvatskoj. Iako je Pejkićeva teologija skromna, ona je ipak značila korak naprijed u gledanju na odnose dviju Crkava razbijajući dosadašnja uskogrudna shvaćanja prema pravoslavlju. Pejkićeva kontrolerija značila je i napredak s obzirom na tadašnje pravoslavne stavove prema katolicima. U to je vrijeme turska Vlaška bila središte oštre antilatinske polemike jeruzalemskog patrijarha Dositeja koja je u propovijedi doprla i do pravoslavnih Srba. Pejkić je u toj sredini, zaključuje Turčinović, »uporno svjedočio potrebu crkvenog jedinstva i sporna pitanja sveo na svega četiri doktrinalne razlike« (str. 174.) To je dovoljno da iskupi mnoge njegove slabosti.

Na kraju knjige Turčinović je priložio vrela za života i rad K. Pejkića i kratki sažetak na latinskom jeziku. Na početku knjige navedena je opširna literatura kojom se pisac služio. Ovim djelom Turčinović je popunio jedan dio te naše praznine i predstavio se još jednom kao vrsni poznavatelj povijesti kulture južnoslavenskih naroda.

* * *

F. Šanjek, Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku, Zagreb 1975.

F. Šanjek je dosad objavio nekoliko kraćih prikaza s istom tematikom i kod nas i u Francuskoj. Ove godine izašla mu je na francuskom jeziku u Parizu njegova disertacija

o bosanskim krstjanima. U ovom djelu uspio je Šanjek na temelju brojnih povijesnih dokumenata, neobjavljenih rukopisa, rasprava po bliže odrediti bosansku herezu i njezine sljedbenike te dati odgovor na pitanje o postanku i vezama »bosanskih krstjana« s njihovim istomišljenicima bogumilima i katari- ma. Svojim znanstvenim djelom Šanjek je ispravio neka dosadašnja shvaćanja o »bosanskoj Crkvi«. Dosad se naime pod imenom katara mislilo na bugarske i makedonske istomišljenike bogumile čiji je utjecaj s tih područja došao k nama. Vjerovanje bosansko-humskih krstjana ima doduše dodirnih točaka s naukom bugarskih bogumila, ali između naših i bugarskih dualista nema izravnih veza. Oni su u nas autohtoni, i više su povezani s talijanskim i južnofrancuskim katari- ma. Početkom XIII. stoljeća dio lombardskih katara naustio je »bugarski red« i prihvatio učenje našeg »slavenskog reda«. Katari se naime najprije pojavljuju u Hrvatskoj pod nazivom »Ecclesia Dalmatiae«, zatim kao »Ecclesia Slavoniae« da bi sredinom XIII. stoljeća nastupili kao »Ecclesia Bosniae«, jer je srednjovjekovna Bosna tada bila uključena u političko-geografski pojam Slavonije odnosno Hrvatske. Katarska Crkva je u Hrvatskoj postojala već od druge polovice XII. stoljeća, a katarsko-dualističko vjerovanje dolazilo je iz Carigrada posredstvom trgovaca, prodiralo u dalmatinske gradove i u unutrašnjost Hrvatske i u Bosnu i u Hercegovinu gdje se je pod nazivom »Crkva bosanska« zadržalo preko dva i po stoljeća. Autor prikazuje tu Crkvu i njezine »krstjane i krstjanice« na temelju najvažnijih katoličkih latinskih i glagoljskih, zatim pravoslavnih grčkih i srpskih te domaćih krstjanskih izvora. Djelo F. Šanjeka otkriva u posve novom svjetlu društvene strukture »Crkve bosanske«. Osim dualističkog nauka koji je zajednički svim srednjovjekovnim dualističkim katarskim sektama, bosanski krstjani nemaju mišta zajedničko s bugarskim i makedonskim bogumilima, pa je stoga potrebno i naziv »bogumil« koji im se pridjeva preispitati. Pisac smatra da bosansko-humskim krivovjercima koje povijesni izvori kvalificiraju kao

»katari«, »kutugeri«, »manihejci«, »patareni« i »krstjani« ovaj posljednji naziv najbolje odgovara jer su se oni sami tako nazivali. Svojoj su zajednici dali ime »Crkva bosanska«. Ova znanstvena studija ispravlja mnoga dosadašnja naučavanja o bosanskim »bogumilima«.

* * *

I. Ostojić, *Metropolitanski kaptol u Splitu*, Zagreb 1975.

I. Ostojić je poznat osobito po svome djelu o benediktincima u Hrvatskoj. Njegovo najnovije djelo o metropolitanskom kaptolu u Splitu, u nizu ACCh, strogo je znanstvenog karaktera. Djelo je veoma važno jer prikazuje povijest jedne ustanove koja je donedavno igrala vrlo važnu društveno-političku ulogu u tom dijelu Hrvatske. Po svojoj kaptolskoj i nadbiskupskoj pismohrani metrop. kaptol u Splitu spada među najstarija čuvališta naše povijesti.

Pisac se prikazujući povijest metropolitanskog kaptola ograničio na razdoblje do godine 1828., kada je bulom pape Lava XII »Locum beati Petri« reorganizirana Crkva u našim krajevima od Istre do Budve. Te duboke promjene pogodile su i naše kaptole duž jadranske obale. Zato se ta godina označuje prekretnicom i u djelovanju splitskog kaptola koji od tada pa sve do 1969. godine nije bio »metropolitanski«. Knjiga je podijeljena na tri zaokružene cjeline. U prvoj pod naslovom »Vrijeme pune autonomije (do godine 1420.)« (str. 11-119.) opisuje svrhu kaptola, izbor kanonika i njihovu ulogu u doba sedisvakancije, spominje sukobe s nadbiskupom i sporove s drugim ustanovama, opisuje njihov ekonomski položaj kao i uloge kanonika u raznim crkvenim službama iznoseći kulturno-ekonomsku ulogu kaptola koji je kao »locus credibilis« strankama izdavao isprave o imovinsko-pravnim odnosima, čuvao njihove izvornike i izdavao autentične prijepise i tako postao javnim arhivom. U drugom dijelu odnosno u drugoj cjelini pod naslovom »Vrijeme mletačke vladavine« (str. 121-318.) Ostojić redom predstavlja pojedine kapitularce služeći se uglav-

nom neobjavljenom arhivskom gradom. Posve je razumljivo da za kapitularce starijeg razdoblja ima manje arhivskih podataka ali je zato za razdoblje od 18. stoljeća pa dalje u rimskim arhivima sačuvana značajna arhivska građa na koju u svom osvrtnu na studiju I. Ostojića upućuje S. Kovačić u CuS od godine 1976. broj 1. (str. 82.). Ovi biografski podaci bit će za sve buduće istražitelje splitske prošlosti veoma važni. Treći dio odnosno treća cjelina prikazuje posljednje godine postojanja splitskog metropolitanskog kaptola (str. 319-332.).

Ostojićevo djelo odlikuje se velikom jasnoćom i točnošću. Uz navedena vrela i popis literature knjiga sadrži stvarno kazalo, mnoge ilustracije, portrete, arhitektonske osobitosti, faksimile rukopisa i heraldičkih prepisaka. Ovim djelom Ostojić je veoma obogatio našu crkvenu historiografiju.

* * *

J. Fućak, *Šest stoljeća hrvatskog lekcionara*, Zagreb 1975.

Rad na prevođenju Biblije i na priređivanju liturgijskih knjiga potakao je J. Fućaka da pobliže istraži hrvatsku lekcionarsku tradiciju koja je jedinstvena u svoj zapadnoj Crkvi. Pisac je prikupio i obradio sve dosad poznate lekcionare, misale, pasionale i kantuale iz kojih se na narodnom čakavskom, štokavskom, kaikavskom i gradišćanskom narječju kroz šest stoljeća u svim hrvatskim pokrajinama neprestano navješćivala Riječ Božja. Za razliku od drugih evropskih naroda hrvatski je lekcionar uvjetovao i pratio hrvatsku pismenost, religioznu i narodnu kulturu i samostalnost, da bi na kraju odlučno utjecao na ponovno uvođenje narodnog jezika u liturgiju.

Iz velikog hrvatskog liturgijskog blaga pisac izdvaja u svojoj knjizi i obrađuje samo hrvatske lekcionare pisane latinicom i njih nekoliko pisanih ćirilicom. On ujedno najavljuje da će — na temelju već prikupljene građe — obraditi u prikladno vrijeme i cjelovite prijevode drugih liturgijskih knjiga (obrednike, oficije). Tako bismo dobili potpun pregled čitave naše liturgijske i biblij-

ske prevodilačke tradicije koja je tako važna za razumijevanje današnje biblijske prevodilačke problematike (str. 41-42.).

Pisac je svoju studiju podijelio na tri dijela. U prvom dijelu (str. 45-74.) govori o nastanku, razvoju i ulozi lekcionara i o razvoju liturgijskog jezika u Crkvi, a posebno u zapadnoj Crkvi. U početku je vladala sloboda izbora jezika i biblijskog čitanja. Međutim sve je više uslijed političkih prilika dolazilo do uniformiteta i centralizma koji je potiskivao dinamičko čitanje Biblije u korist lokalnog rimskog, jurističkog poimanja Crkve. Značenje i posebnost staroslavenske liturgije u zapadnoj Crkvi u takvim prilikama postajalo je sve jasnije. Drugi dio (str. 77-169.) daje u glavnim crtama pregled staroslavenskog bogoslužja i njegovu neprekidnu 1100-godišnju povijest u Hrvatskoj. Svećenici glagoljaši prevodili su knjige i služili bogoslužje na jeziku koji su primili od Metodijevih učenika, ali su ga tijekom vremena tako prilagodili slušateljstvu da je taj liturgijski jezik postao narodni jezik. Takav stupanj jezičnog savršenstva postići će drugi evropski jezici tek puno kasnije. Time su se Hrvati uključili u evropska kulturna zbivanja, a njihov geografski smještaj između Istoka i Zapada ujedno je omogućio obogaćenje Istoka dostignućima zapadne kulture. Unija u Brestu krajem XVI. stoljeća kao i osnivanje Kongregacije za širenje vjere (godine 1622.) učinili su da je rimska kurija počela favorizirati ruski jezik, a time su i hrvatske liturgijske knjige bile izložene jakoj rusizaciji koja je trajala sve do godine 1893. Raniji proces prilagođavanja liturgijskog jezika narodnom bio je usporen, čak i onemogućen, tako da ni svećenici a ni puk nisu više mogli razumjeti Božju službu. Gotvo dva stoljeća stoje jedan nasuprot drugom hrvatski pučki govor, lingua vulgaris, i staroslavenski govor ruske recenzije, lingua literalis. Ovaj posljednji priznat je kao službeni jezik u liturgiji, dok je drugome to pravo bilo uskraćeno. Nastala je borba između zakona i života. Napetosti su bile velike jer su se u Hrvatskoj u igru upleli ponajviše politički razlozi koji su nastojali da se upotreba narodnog jezika

u liturgiji kao izraz nacionalne samosvijesti zabrani. »Ilirske škole« i sjemeništa bila su zapostavljena, a tiskanje glagoljskih knjiga sprečavano. Tako su i svećenici postupno ili zaboravljali ili zanemarivali starohrvatski jezik. Stvorivši tako široko povijesni okvir pisac u trećem dijelu (199-345.) smješta hrvatski lekcionar, pokazujući njegovu važnost za religiozno i nacionalno oblikovanje naroda kao i njegovu žilavu otpornost protiv neprijatelja živog jezika u bogoslužju. Borba za crkvenu i političku jurisdikciju podijelila je hrvatski prostor na dva dijela: latinski i glagoljski. Most koji je spajao oba dijela bio je lekcionar u narodnom jeziku. Prastara staroslavenska služba Božja podržavala je svijest da jezik u službi Božjoj mora biti razumljiv. To je uvjerenje iz glagoljskih predjela južne Hrvatske prešlo na latinsko u kojima je (vjerojatno u XIV. stoljeću) nastao Hrvatski lekcionar. Latinski je u to doba isključivo jezik zapadne liturgije. Jezici evropskih naroda tek su se počeli razvijati, a staroslavenski liturgijski jezik nalazi se na svom zenitu. Tako se pojavio hrvatski lekcionar na latinskom području kao sinteza latinske i staroslavenske baštine. Hrvatski je lekcionar izdržao najrazličitije političke pritiske i crkveno-juridičke zahvate, svjedočeći svojim postojanjem shvaćanje da liturgijski jezik mora biti razumljiv. Na taj način hrvatski je lekcionar zajedno sa staroslavenskim preduhitrio protestantizam. Tako je preko svog lekcionara Hrvatska Crkva dala specifičan doprinos, naime svijest da se bogatstvo i vitalnost opće Crkve sastoji od procvata života u pojedinim mjesnim Crkvama. Zato je hrvatski lekcionar neposredno utjecao i na odluku Druge vatikanskog sabora da otvori put potpunoj upotrebi narodnog jezika u liturgiji.

Studija J. Fućaka otkriva nam bogatu i jedinstvenu kulturu baštinu ovog našeg tla na kojoj nam mogu zavidjeti i najveći evropski kulturni narodi. Ona povrh toga potiče da se istraživački rad na tom području nastavi i intenzivira. Zato ova knjiga nije samo »skroman doprinos tom istraživanju« kako sam pisac u predgovoru kaže (str.

43.) već je to pothvat koji kao plod višegodišnjeg istraživačkog rada zaslužuje svaku pohvalu.

* * *

Osam svezaka ACCh od izuzetne je kulturne važnosti. Ova izdanja ne samo da su obogatila našu crkvenu historiografiju dragocjenim prinosima već su otkrila gotovo neiscrpno bogatstvo naše kulturne prošlosti kojoj smo dosad poklanjali premalo pažnje. Ovih osam vrijednih studija koje zajedno obuhvaćaju preko 2.100 stranica velik su doprinos proučavanju srednjovjekovne i novije povijesti kršćanstva i Crkve među Hrvatima. Poželjeti nam je da Kršćanska sadašnjost nastavi s izdavanjem tog niza koji će nas dostojno predstaviti svjetskoj kulturnoj javnosti.

Juraj Kolaric

Z. ALSZEGHY i dr. Valore e attualità del sacramento della penitenza, PAS-Verlag 1974. (L.A.S. — Piazza dell'Ateneo Salesiano, 1 — 00139 Roma).

Dielo je zbornik radova studijskog tjedna što ga je u studenom 1973. god. organizirao Teološki fakultet Papinskog salezijanskog sveučilišta u Rimu za svećenike i odgojitelje, a bavi se problematikom u vezi sa sakramentom pokore. Tjedan je dakle održan neposredno prije nego je objavljen novi Red pokore, koji uvodno nosi odredbu Svetog zbora za bogoštovlje s nadnevkom 2. prosinca 1973. Može se možda pomisliti da je šteta što su malo preuranili i s tjeđnom i sa zbornikom, no u stvari nema razloga za takvo žaljenje. Iako je shvatljivo da bi po sebi u zbornik mogle ući i nove teme.

Prvi referent je poznati teolog Z. Alzseghy, stručnjak za teologiju sakramenata pokore i član teološke komisije za izradu novog Reda pokore. Osim toga, referenti Tjedna znali su za skoro objavljivanje novog Reda pokore, a vidi se da su neki imali tekst već u rukama te ga i navode (usp. str. 301). No najvaž-

nije je da sam sadržaj zbornika ima trajniju vrijednost i bez neposredne veze s Redom pokore.

Zbornik pruža vrlo zgodnu panoramu glavnih dostignuća, problema i mogućnosti s obzirom na sakramenat pokore. Predstavlja «aggiornamento» za svećenike i odgojitelje, kako je to istaknuto u podnaslovu. Spaja teoriju i praksu, ali ne u usko klerikalnom smislu.

Zbornik sadrži dva dijela: teološko-liturgijski i moralno-pastoralni. Prvi dio ima ove radove: Z. Alzseghy (analiza današnje krize ispovijedi); T. Federici (biblijski temelji sakramenta pokore); B. Neunheuser (Crkva u trajnom stanju pokore); A. Amato (analiza tridentinske nauke o sakramentu pokore); Ph. Rouillard (današnja gledišta teologije i crkvenog učiteljstva); A. M. Triacca (sakrament pokore kao kult); A. M. Kothgasser (sakramenat pokore i protestantizam); E. Quarello (savjest i moralna norma).

Moralno-pastoralni dio najprije se zadržava na općenitim vidovima, a zatim prelazi na neke konkretne probleme ispovjedne prakse u svjetlu moralke, liturgije, duhovnog bogoslovlja, psihologije, pedagogije, sociologije i katehetike. Tako je riječ o sakramentu pokore i duhovnom rastu kršćanina (G. Pianazzi), o ljudskim i psihološkim komponentama (A. Ronco), o metanoji kao dinamici rasta (G. Groppo), o duhovnom vodstvu i savjetovanju (Ch. Bernard). Pri tom imaju se u vidu i čisto konkretni problemi isповjedne prakse, kao npr. problem samozadovoljavanja i predbračnih odnosa (P. Bongiovanni), reguliranje poroda i situacija rastavljenih i civilno vjenčanih (D. Tettamanzi), formiranje savjesti u današnjem svijetu (R. Manzini), pomoć koju mogu pružiti pokornička bogoslužja (L. Brandolini), potreba temeljite kateheze o sakramentu pokore (V. Di Chio) te — na kraju — sociološki prilaz problematici grijeha i krievnje (E. Rosanna).

U ovom obilju materijala istaknuo bih dva članka: onaj Z. Alzseghya o današnjoj krizi ispovijedi (str. 3-16) te onaj o analizi tridentinskih kanona (A. Amato). Današnju »krizu identiteta« sakramenta po-